LUKIJAN | O ŽALOVANJU¹

Prevod Maja SUNČIČ

Cinični spis *O žalovanju* je Lukijanova parodija na mitološke miselne predstave in na pomembno praktiko usakdanjega življenja - pogrebni ritual. V spisu Lukijan domiselno izrisuje navade in navaja dragocene podatke, ki kažejo, da so se ritual in z njim povezane miselne predstave v antiki zelo počasi spreminjali. Lukijan se poigrava z obliko lamentacije, tako da ima »dialog« med očetom in pokojnim sinom obliko trenodije in paratrenodije. Namišljeni dialog je morda za današnjega bralca presenetljiv, vendar je sledi takšnega žalnega petja v Grčiji mogoče slišati še danes.

Ker je bilo besedilo namenjeno krogom izobražencev, lahko domnevamo, da je Lukijanova »racionalizacija« tako rekoč čista inverzija predstav navadnih ljudi v antiki. Naštevaje mitoloških likov je za izobražence verjetno pomenil nekakšen preizkus, saj so jih morali prepoznati in povezati v mrežo, da so dobili podobo, ki jo je Lukijan hotel izrisati. Zaradi podobne cinične obdelave mitologije in obredov kritiki spisa *O žalovanju* ponavadi povezujejo s spisom *O žrtvovanju*, vendar ni gotovo, kateri spis je nastal prej. Tudi za sodobnega bralca je spis poln ciničnih bodic in duhovitih izpeljav, kjer se lahko sooča z lastnimi predstavami, navadami in mislimi pred podobo smrti.

(1) Splača se opazovati, kaj večina počne in govori ob žalovanju in kaj jim bodo (po drugi strani) rekli tolažniki; kako neznosno se jim bo zdelo tisto, kar se dogaja, tako zanje, ki žalujejo, kot tudi za tiste, za katerimi žalujejo. Pri Plútonu² in Perséfoni³, saj niti točno ne vedo, ali je slednje sploh nekaj slabega in vredno žalosti ali pa je ravno nasprotno prijetno in bolje za tiste, ki se jim je to zgodilo. Po šegah in navadah se prepustijo žalosti. Ko kdo umre, naredijo naslednje - vendar bom raje naprej sprego-

¹ Πένθος, prvotno bolečina, je izpeljanka iz πᾶσχω, trpeti, ki se pojavlja že pri Homerju, vendar πένθος ne zaznamuje fizične bolečine, temveč je specializiran izraz za žalovanje.

² Had, bog in vladar podzemlja, Zevsov brat. Ime Ἅιδης so Grki izpeljevali iz ἰδέειν, videti, vedeti, Pl. *Krat.* 403A, *Gorg.* 493B. Ime Pluton je povezano s πλοῦτος, bogastvo. Takšno etimologijo uporablja tudi Lukijan.

³ Perzéfona ali Kóra, Plutonova oziroma Hadova žena, hči Zeusa in Démetre. Najbolj je znana zgodba o Hadovi ugrabitvi Persefone, ki potem živi dve tretjini leta nad zemljo, tretjino pa prebiva pri soprogu v Hadu, *Himna Demetri (h. Cer.)*. V *Odiseji* v 10. in 11. spevu predstavljena kot vladarica podzemlja.

voril o tem, kakšno mnenje imajo o sami smrti, tako da bo jasno, zakaj imajo takšne odvečne navade.

(2) Večina tistih, ki jih modri imenujejo navadni državljani⁴, verjame Homérju, Hezíodu in drugim mitografom o teh zadevah in ima njihovo poezijo za zakon.⁵ Domnevajo, da obstaja velik, prostoren, temačen in brezsončen kraj globoko pod zemljo, imenovan Had. Ne vem, kako si predstavljajo, da je razsvetljen, tako da se vse v njem lahko vidi. Breznu vlada Zévsov brat, imenovan Pluton, ki je ime dobil - kot mi je povedal strokovnjak za te zadeve - zaradi tega, ker je bogat s trupli.⁶

Pluton si je uredil državo in življenje pod zemljo takole: dodeljeno mu je, da vlada mrtvim, ki jih sprejme in prevzame pod svojo oblast in zadržuje v neizbežnih okovih⁷, nikomur ne pusti oditi gor, razen v vsej večnosti le maloštevilnim, pa še to zaradi res pomembnih razlogov.⁸

(3) Okoli njegove dežele tečejo velike reke, ki vzbujajo grozo že s samim imenom: imenujejo se Tarnanje⁹, Ognjena reka¹⁰ in podobno. Največje je jezero Aherónt¹¹, ki leži spredaj in prišleke sprejme najprej. Jezera ni mogoče prepluti ali prečkati brez brodnika¹², ker je pregloboko, da bi ga prebrodil ali preplaval; celo mrtve ptice ga ne morejo preleteti.

⁴ Ἰδιώτης pomeni posameznika, nasprotje magistrata, javnega moškega, torej tistega, ki se ukvarja s politiko. Iz političnega izrazja kasneje preneseno na vojaško, kjer je ἰδιώτης nasprotje od ἄρχων. Izraz v novi grščini zaznamuje individualca, zasebnega državljana, medtem ko ἰδιωτικός pomeni zasebni. Tujka idiot s pomenom nevednež, tepec, topoglavc je posredno izpeljana iz izvirnega grškega pomena: tisti, ki se ne spozna in se ne ukvarja s politiko, torej z javnimi zadevami, je idiot.

⁵ Gre za tako imenovane nepisane zakone, Zevsovo postavo in darilo smrtnikom, torej za zakone v predpravnem pomenu in ne v takšnem, kot jih razumemo danes.

⁶ Gre za ljudsko etimologijo, ki kaže na podobo Hada v miselnih predstavah.

⁷ Primerjaj z E., *Alc.* 984: καὶ σ' ἐν ἀφύκτοισι εἴλε θεὰ δεσμοῖς, »tudi tebi je boginja z neizbežnimi okovi vklenila roke.«

⁸ Vrnejo se Alkestida, Protesilaj, Odisej, Tezej in Herakles, ki ima poseben položaj posrednika med svetom živih in mrtvih ter svetom bogov in ljudi. Med najbolj znanimi spodletelimi poskusi je Orfejeva žena Evridika. Plutarh v *Moralia*, 761E, »Amatorius«, pravi, da Had ne pozna nobene milosti in da ga omehča le ljubezen; pri tem navaja Alkestido, Protesilaja in Evridiko, vendar pri Odiseju, Tezeju in Heraklu ne moremo uporabiti ljubezni kot tistega, kar lahko reši smrti.

⁹ Κωκυτός, primerjaj s srhrv. *kukati*, je reka v podzemlju, prvotno rokav reke Stiks, Hom., *Od.* X.514, *Il.* II.755. Ime je povezano z lamentacijo in obrednim žalovanjem, ki ga spremlja tarnanje.

¹⁰ Πυριφλεγέθων nekateri razlagajo v zvezi z posmrtnim življenjem, kjer naj bi Had pomenil »čistilnico« oz. purgatorij. Takšne interpretacije kažejo na vdor krščanskih miselnih predstav, ki za grški svet ne veljajo.

¹¹ V besedilih je Aherónt predstavljen kot reka bolečine, npr. Hom., *Od.* X.513, E., *Alc.* 443, A., A. 1115, Soph., *El.* 183.

¹² V *Odiseji* se Háron še ne pojavlja. Haron je ljudska figura, ki je najbolj predstavljena pri Evripidu in Aristófanu. A., *Sept.* 854f, E., *Alc.* 252f, 361, 439f, 458; E., *HF.* 432; Arist., *Ra.* 139f, 183f. Had je Harona kaznoval, ker je peljal živega Hêrakla: eno leto

(4) Prav na vhodu v podzemlje pred jeklenimi vrati stoji kraljev nečak Ájak¹³, ki je poveljnik straže; ob njem je troglavi pes z zelo velikimi zobmi, ki prišleke prijazno in miroljubno pogleda, na tiste, ki poskušajo pobegniti, pa zalaja in jih prestraši z žrelom.¹⁴

(5) Ko prečkamo jezero, vstopimo na veliko livado, obraščeno z asfodelom¹⁵, in pridemo do studenca, ki je sovražnik spomina. Zato ga imenujejo Pozabljenje.¹⁶ Vse to so našim prednikom verjetno povedali tisti, ki so se od tam vrnili, Tesalca Alkestida¹⁷ in Proteziláj¹⁸, Tezėj¹⁹, Egéjev sin, in Homerjev Odisej²⁰, ki so zelo ugledne in zaupanja vredne priče. Mislim, da iz izvira niso pili, sicer se tega ne bi spominjali.

(6) Pluton in Persefona, kot so te osebe povedale, vladata in imata vse v svoji oblasti; veliko spremstvo jima služi in pomaga izvrševati oblast: Erinije²¹, Kazni²², Strahovi in Hérmes²³, ki ni vedno pri njiju.

je mrtve prevažal v okovih. Haron je edina ljudska podoba smrti, ki se je ohranila v današnji Grčiji, Χάρων: Haron mora človeka premagati v rokoborbi, šele takrat se ga lahko polasti, za kar obstaja tudi izraz χαροπαλεύω, boriti se proti smrti.

¹³ Zevsov in Ajgínin sin, eden izmed treh sodnikov v podzemlju. Lukijan ga cinično predstavlja kot vratarja, tudi v *Dialogih mrtvih* (Νεκρικοί διάλογοι, *Dialogi mortuorum*), dialog Menípa in Ájaka, 412-420.

¹⁴ Gre za Kérberja. V umetnosti obstaja precej različnih predstavitev Kerberja: glava in telo, iz katerih rastejo kače, na nekaterih ima tudi več glav. Omenjen že pri Heziodu, *Th.* 310-312, 769-774.

¹⁵ Domnevno naj bi šlo za zlatice, travniško cvetlico, ki raste tudi v naših krajih.

¹⁶ Pod vplivom orfijsko-pitagorejske doktrine ima pozaba vlogo kazni, vendar splošno miselno predstavo glede povezave pozabe in smrti lahko preberemo že v *Odiseji*, kjer npr. nepokopani mrtvi tovariš v Hadu roti Odiseja, naj ga ne pozabi., *Hom., Od.* XI.71. V grškem imaginariju je mrtev tisti, ki je pozabljen. Delna pozaba je v svetu živih povezana z užitkom pri kolektivnem (kontroliranim) pitju z vodo razredčenega vina in poslušanju poezije ob glasbeni spremljavi, medtem ko je popolna pozaba pogubna (primer Siren).

¹⁷ Alkestida je junakinja, ki umre namesto svojega moža Adméta, nakar jo Herakles v zahvalo gostinskemu prijatelju Admetu ugrabi Smrti (Tánatu) in jo vrne v življenje. E., *Alc.* Po drugi različici, ki jo obdela Platon, *Symp.*, je Persefona tako navdušena nad Alkestidino gesto, da jo pošlje nazaj v življenje.

¹⁸ Protezilajeva zgodba je podobna Alkestidini, le da je tukaj Protezilaj tisti, ki se vrne iz Hada. Čeprav pije iz reke pozabljenja, ne more pozabiti svoje ljubezni do žene Laodaméje, zato izprosi od Persefone, da mu dovoli, da se za kratek čas vrne k soprogi. Ko se mora po kratkem času vrniti v Had, mu žena sledi v smrt.

¹⁹ Tezej se po kraji Hélene s tovarišem Pejrítoom spusti v podzemlje, da bi ugrabil Persefono. Tezejevo katabazo lahko beremo kot paralelo Odisejevi v XI. spevu *Odiseje*. Po eni različici Tezeja iz Hada reši Herakles, E., *HF* 1415.

²⁰ Odisej se v XI. spevu *Odiseje*, imenovani Νέκυια, Knjiga mrtvih, spusti v Had, ker za vrnitev na domačo Ítako po desetletnih tavanjih potrebuje Tejrézievo prerokbo. Gre za magično-religiozni obred, kjer se prikličejo duhovi mrtvih, da bi napovedali prihodnost: ko se napijejo krvi darovane živali, morajo odgovoriti na vsa vprašanja.

²¹ Erinije, znane tudi kot Evmeníde, hčere Gáje, spočete iz kapljic krvi, ki so padle na zemljo po skopljenju Urána. Prvotno predstavljajo poosebljenje prekletstva, ki za-

(7) Za namestnika oziroma satrapa in sodnika sta postavljena Zevsova sinova Mínos²⁴ in Radamántis²⁵ s Krete. Sprejemata dobre, poštene in pravične može, ki so živeli krepostno; ko se jih zbere veliko, jih pošljeta v kolonijo na Elizéjske poljane²⁶, kjer uživajo najboljše življenje.

(8) Če naletijo na kakšne hudobneže, jih izročijo Erinijam; pošljejo jih v deželo hudobnih, da bi bili za krivično ravnanje kaznovani po črki zakona. Kakšne kazni ne trpijo tam? Mučijo jih in žgejo, žrejo jih ujede²⁷, vrtijo jih na mučilnem kolesu²⁸ in valijo kamenje po hribu navzgor.²⁹ Nesrečni Tántal³⁰ stoji tik ob jezeru s suhim grlom, ubožec je zaradi žeje v nevarnosti, da umre.

sleduje zločinca. Gre za simbolni pregon, ki je predvsem psihične narave. Ajshil v *Evmenidah* upodobi Erinije, ki preganjajo Orésta zaradi umora matere Klitajmnéstre²² Ποινῇ pomeni kazen, krvni denar, maščevanje. Pojavlja se že pri Homerju, npr. *Il.* XIII.659. Ποινῇ kot utelešenje kazni se pri Homerju, Heziodu niti pri Pindarju še ne pojavlja, pač pa pri Herodotu, 2.134, 7.134. Gre za predpravno kategorijo, za denarno kompenzacijo za kaznivo dejanje, tako da je povezana z Δίκη, pravičnostjo. Ποινῇ se pojavlja tudi na vazah in napisih.

²³ Hermes je služil dvema bogovoma, Zevsu in Plutonu. V vlogi božjega sla in hkrati tistega, ki je spremljal duše v Had, ψυχοπομπός (spremljevalec duš), je imel vlogo komunikatorja ali posrednika med svetom bogov in svetom ljudi ter svetom mrtvih in svetom živih.

²⁴ Minos je znan po pravičnosti, je zakonodajalec in sodnik v podzemlju. Že Homer in Heziod ga izredno hvalita zaradi njegovih odličnih lastnosti, npr. *Od.*, XI.568-571. Prvi naj bi sodnike poimenoval Platon, *Gorg.* 523E.

²⁵ Sin Zevsa in Evrópe, Minosov brat, omenjen že pri Homerju, *Il.*, XIV.321f in *Od.*, XI.568f.

²⁶ Prebivališče blaženih v podzemlju, omenja ga že Homer, *Od.* IV.561f. Pri Homerju verjetno ni del Hada, temveč je na površini zemlje. Gre za mlajšo mitološko zgodbo, ki je verjetno nastala pod vplivom orientalskih idej. Na Elizejskih poljanah živijo zaslužni heroji. Najbolj znamenita sodobna uporaba imena so *Les champs Elysées* v centru Pariza.

²⁷ Gre za Títija, sina Zevsa in Élare. Titij hoče napasti Léto, vendar ga s svojimi puščicami pokosita Apólon in Artémida, Letojina otroka. V Hadu leži Titij pritrtjen na tla, medtem mu jastreba žreta jetra, a mu vedno znova zrastejo, Hom., *Od.* 576-581. Kazen spominja na Prometejevo.

²⁸ Gre za Iksíona, ki ga omenja že Homer, *Il.* XIV.317f, *Od.* XI.568f. Zevs je Iksiona poklical na gostijo, nakar je Iksion zlorabil gostoljubje in poskušal posiliti Héro. Za kazen ga je Zevs vrge v Tártar, tam je vpet v kolo, ki se nenehno vrti. Njegova kazen je pregovorna tako kot Tántalova in Sízifova.

²⁹ Gre za Sízifa, ki predstavlja paradigmo zvižčnosti in premetenosti, v čemer ga lahko primerjamo z Odisejem, po nekaterih virih naj bi celo bil Odisejev oče. Nekoč mu je uspelo zvezati Tánata, tako da nihče več ni umrl, dokler ga Áres ni rešil. Pregovorna sintagma Sízifovo delo označuje njegovo kazen, ko v Hadu zaman vali kamen po hribu navzgor, nakar se kamen na najvišji točki skotali nazaj in tako do neskončnosti. Hom., *Od.* XI.593-600. Njegovo zgodbo so obdelali tudi Ajshil, Sofokles in Evripid.

³⁰ Tantalovo trpljenje je opisano že v *Odiseji*, XI.582-592. Tantal in Nioba sta v grškem imaginariju paradigma za *hybris*. Tantal je hotel preizkusiti božansko vsevednost,

(9) Tisti, ki so živeli zmerno, in teh je veliko, blodijo po livadah brez telesa kot sence in ob dotiku izginejo kot dim. Hranijo se od naših pitnih in žgalnih daritev na grobu, tako da se tisti, ki na zemlji ni zapustil nobene-ga prijatelja ali sorodnika, v kraju senc ukvarja s svojimi zadevami ter živi brez hrane in lačen.

(10) Večina se tega verovanja tako močno oklepa, da takoj, ko kateri od domačih umre, prinesejo obol in mu ga dajo v usta, da bo imel plačilo za brodnika.³¹ Ne poizvedo naprej, kateri kovanci so v veljavi in razširjeni v spodnjem svetu, ali pri njih velja atiški ali makedonski ali ajginski obol. Mar ne bi bilo veliko lepše, če brodnika ne bi mogli plačati, saj jih tako ne bi sprejel ter bi jih spet poslal nazaj v življenje?

(11) Potem ga okopajo, kot da jezero v podzemlju ni dovolj veliko za kopel tistih, ki tam prebivajo; telo, ki ga že napada smrad, namazilijo z najlepšimi dišavami in okrasijo z venci iz lepih rož, izpostavijo³² ter čudovito oblečejo³³, da ga namreč na poti ne bi zeblo³⁴ in da jih Kérber ne bi zagledal nagih.

(12) Sledi tarnanje in tuljenje žensk, vsepovsod solze in tolčenje po prsih, puljenje las in okrvavljena lica.³⁵ Včasih si tudi raztrgajo oblačilo in

tako da jim za pojedino ponudi meso lastnega sina Pélopsa. Bogovi kršitev kruto kaznujejo, tako da Tantal ne postane podoben bogovom, temveč zgled trpljenja (Tantalove muke).

³¹ Gre za simbolno plačilo za Harona.

³² Πρόθεσις, izpostavitve je bila do vpeljave omejevalnih zakonov med 6. in 5. stoletjem velik družabni dogodek, ki je potekal zunaj hiše, kasneje pa v notranjosti hiše (na dvorišču). Sorodnik je umrlemu zaprl oči in usta, nakar so ženske truplo okopale in namazile. Nato so ga položili na pare z blazino, vzglavnikom in s pokrivalom in ga izpostavili na vhodu v hišo z nogami obrnjenimi proti vratom ali cesti (izraz »odnesti z nogami naprej«). To je simboliziralo, da umrli ni bil umorjen. Okrasili so ga z divjim majaronom, zeleno in drugimi zelišči, ki naj bi odgnali zle duhove, ter ga položili na mirtine ali lovorove liste. Glavo so okrasili z venci iz lovora in zelene. Pred vrati je stala posoda z vodo, ki so jo uporabljali za čiščenje tistih, ki so prišli v stik s truplom (*miasma*).

³³ Mrtvega so običajno oblekli v obleko bele barve, neporočene včasih celo v poročno oblačilo.

³⁴ Herodot navaja zgodbo o Periandrovi ženi Melísi, ki se je pritoževala, da zmrzuje, ker so njene obleke zakopali in ne sežgali skupaj s truplom, tako da jih ne more uporabljati. Periander zato zbere najlepše obleke korintskih žensk in jih sežge, Hdt. 5. 92.

³⁵ Opis praktik žalovanja, ki veljajo za ekscesivne in spadajo med ženske obredne vloge. Plutarh, *Sol.* 21, navaja, da je Sólon odpravil praskanje lic, tolčenje po prsih, petje žalostink in spuščanje glasov elele (prim. srb. *lelekanje*). Lukijan prikazuje podobo ekscesa, neuravnovešenosti kot parodijo. Že v antiki so dojemali pretirano žensko žalovanje kot nevarnost, kar lahko danes opazujemo predvsem v sredozemskih družbah, ki še vedno poznajo krvno maščevanje. Kontrola žensk se zato povezuje z vpeljevanjem demokratičnih institucij, bodisi v antičnem bodisi v sodobnem pomenu besede.

posipajo prah na glavo, tako da so živi bolj pomilovanja vredni kot mrtvi. Valjajo se vedno znova po tleh in tolčejo z glavo ob tla, medtem ko je on spodoben in lep, pretirano okrašen z venci, leži izpostavljen na dvignjenem odru, kot da bi bil okrašen za sprevod.

(13) Potem mati in, pri Zevsu, oče stopita iz množice sorodnikov in se vržeta nanj. Predstavljajmo si, da je izpostavljen mlad in lep mož, tako da je prizor še bolj ganljiv. Spuščajo nenavadne in nespametne glasove, da bi jim mrlič sam odgovoril³⁶, če bi imel glas. Oče s hlipajočim glasom razteguje vsako besedo: »Najslajši sin, odšel si in umrl si, predčasno si bil vzet³⁷, reveža si me pustil samega, ne da bi se poročil, zaplodil otroke, šel v vojsko, kmetoval in se postaral³⁸; ne boš več veseljačil niti se zaljubil niti se na pojedini zapil s tovariši.«³⁹

(14) Vse to bo rekel in domneval, da sin vse te stvari še vedno potrebuje in hrepeni po tem celo po smrti, vendar tega ne more uživati. In kaj vse še pravi? Koliko jih je žrtvovalo konje in priležnice, nekateri celo točaje vina, in zažgalo ali pokopalo oblačila in drugo okrasje⁴⁰, kot da bi jih pokojni potreboval in imel korist od njih v podzemlju.

(15) Zdi se, da stari, ki tako žaluje in uprizarja takšno tragedijo⁴¹, kot

³⁶ Pri tem se Lukijan verjetno norčuje iz same strukture lamentacije, kjer gre za menjavanje med sorodniki oz. bližnjimi in predstavniki skupnosti, običajno najetimi narikalkami, ki izmenično žalujejo (spominja na dialog). V nekaterih primerih eden izmed žalovalcev odgovarja tako, kot da bi odgovarjal namesto umrle osebe. Lukijan v besedilu v 13–19 uporabi formulo domnevnega dialoga med mrtvim in očetom kot formulo lamentacije.

³⁷ Gre za aluzijo na Hadovo ugrabitev Persefone.

³⁸ Lukijan pri tem navaja pomembne institucije v življenju grškega moškega: poroko, zakon, otroke, kmetovanje, vojaško službo in naposled starost. Ker je umrl, preden je izpolnil svoje dolžnosti do države, je njegova smrt še hujša.

³⁹ Naštevane dejavnosti so predvsem namenjene užitku (ljubezen, veseljačenje, popivanje v moški družbi sovrstnikov) in so komplementarne dolžnostim, ki jih ima moški do države in so našteje v predhodnem stavku.

⁴⁰ Lukijan aludira na Pátroklov pogreb v *Iliadi*, XXIII.175f, kjer Ahíl med drugim žrtvuje 12 mladih Trojancev in živali. Gre za obredno uničevanje daril oz. pokojnikovega najdragocenejšega imetja, s katerim žalovalci izkazujejo brezbriznost in hkrati tekmujejo pri razkazovanju bogastva. Plutarh, *Sol.*, 21, pripisuje Solonu, da je prepovedal darovanje vola in več kot treh oblek. Ali gre pri Lukijanu zgolj za »racionalno« kritiko ali zagovarjanje pravne regulacije pretiranega darovanja na grobu, ki ga tradicija pripisuje Solonu, ni jasno.

⁴¹ Pretiranost gest pri žalovanju Lukijan povezuje s konceptom tragičnega, ki se v tem primeru že približuje sodobnemu pojmovanju melodramatičnosti: ženske tulijo, si pulijo lase, se tolčejo po prsih, z lasmi pometajo po tleh in podobno. Hkrati gre za ironiziranje obreda, ki je prazen in mehanističen, saj se žalovalci obnašajo kot igralci na odru, ko izgovarjajo formulaične besede. Lukijanova kritika je zdravorazumska, saj preprosto ne najde racionalne razlage za takšno - po njegovem mnenju nespametno - ravnanje. Nasprotno kot filozofi, ki takšno ravnanje ostro grajajo, Lukijan parodira.

sem povedal (in še huje kot to), tega ne počne zaradi sina. (Ve namreč, da ga ne sliši, četudi bi kričal glasneje od Sténtorja.⁴²) Ni namreč zanj: zado-stovalo bi, če bi si to mislil pri sebi brez kričanja. Nikomur ni treba kričati na samega sebe. Torej nespametno blebeta zaradi tistih, ki so navzoči⁴³, saj ne ve, kaj se je zgodilo otroku niti kam je odšel; dejansko ni preučil niti življenja samega, sicer ga sprememba stanja ne bi tako grozljivo razžalosti-la.

(16) Če bi si njegov sin izprosil od Ájaka ali od Aidonéja⁴⁴, da za trenu-tek pomoli glavo skozi odprtino in ustavi očetovo brezumno početje, bi rekel: »Nesrečnik, zakaj vpiješ? Zakaj mi povzročaš težave? Nehaj si puliti lase in praskati lica. Zakaj me zmerjaš in me imenuješ nesrečnik in bed-nik⁴⁵, ko pa sem na veliko boljšem in srečnejši od tebe? Kaj hudega se mi po tvojem mnenju godi? Mar to, da se nisem postaral kot ti, ki s plešasto glavo, z zgubanim obrazom, s sključenim hrbtom in slabotnimi koleno po vsem tem času, potem ko si dopolnil toliko mesecev in olimpiad⁴⁶, na kon-cu tako znoriš pred vsemi temi pričami.⁴⁷ Neumnež, kaj je v življenju tako vredno, da tega nikoli ne bom deležen? Rekel boš pijača, jasno, in obedi in oblačila in ljubezen in bojiš se, da bom zaradi pomanjkanja tega propa-del? Ne uvidiš, da je ne biti žejen veliko bolje kot piti in ne biti lačen bolje kot jesti in to, da te ne zebe, bolje od obilice oblek?

(17) Poglej torej: ker očitno ne znaš, te bom jaz naučil pravilneje žalo-vati. Začni od začetka in zavpij: »Nesrečni otrok, nikoli več ne boš žejen, nikoli lačen in nikoli več te ne bo zeblo. Šel si stran od mene, nesrečnik, in

⁴² Hom., *Il.* V.785-786: »Stentorja živ odsev, velesrčnega z glasom jeklenim, / ta je bil tuliti kos ko petdeset drugih obenem.« (prev. A. Sovrè) V slovenščini obstaja sintag-ma Stentorjev glas.

⁴³ Pogrebni obred je podoben kot vsi drugi obredi namenjen skupnosti in ne posa-mezniku. Za Grke ni pomembno, ali posameznik žaluje v svoji intimi, pomembno je, da je njegovo žalovanje vidno članom skupnosti, med drugim tudi po zunanjih znakih žalovanja. Žalovati tiho oziroma sam pri sebi je za antičnega Grka nekaj nepredstavljivega. V današnji Grčiji in tudi širše na Balkanu lahko opazujemo zelo podobne tehnike žalovanja. Pri tem se je treba zavedati, da Lukijan ni Grk in da se norčuje iz grškega in ne iz lastnega pogrebne obreda.

⁴⁴ Ἀϊδωνεύς je podaljšana poetična oblika Ἀϊδης, ki se pojavlja že pri Homerju, *Il.* V.190, XX.61.

⁴⁵ Oštevanje oz. žaljenje pokojnika je obredno in formulaično, zato ga ne smemo ra-zumeti dobesedno.

⁴⁶ V Grčiji so se leta štela po olimpiadah, ki so pomemben verski festival. Prve olimpij-ske igre so bile leta 776 pred Kristusom.

⁴⁷ Pri tem ne gre za kategorijo norosti, kot jo definiramo danes, ampak za ritualno obnašanje, ki je natančno kodificirano. Ko se ritual zaključi, se žalovalci integrirajo nazaj v skupnost, »se normalizirajo«. Za Grke bi bilo nenormalno, če se posameznik ne bi obnašal v skladu s temi pravili. Mnenje filozofov in intelektualcev je v tem primeru protiritualno, saj poskušajo racionalizirati iracionalno, ki je bistveni del rituala.

ušel boleznim, nikoli se ne boš več bal ne mrzlice ne vojne ne tirana. Ljubezni te ne bo mučila in tudi spolni užitki te ne bodo metali iz tira, ne boš za to zapravljaj časa dvakrat ali trikrat na dan, o nesreča. Ne bodo te zaničevali, ko se postaraš, niti ne boš mladim neprijeten na pogled.«⁴⁸

(18) Če rečeš to, oče, mar se ti ne zdi, da je veliko bolj resnično in primerno kot tisto, kar si govoril? Ni morda ta nadloga tista, ki te skrbi? Morda misliš, da je tam, kjer smo, mrak in temačnost, in se bojiš, da se ne bom zadušil, zaklenjen v grobu.⁴⁹ Moraš vedeti, da mi bodo oči kmalu razpadle ali, pri Zevsu, bodo celo sežgane, če se boste odločili, da me zažgete; ne bom pogršel niti teme niti luči.

(19) Morda je vse to upravičeno; toda kaj mi koristi vaše tarnanje in bitje po prsih ob zvokih piščali in pretirano obnašanje žensk pri žalovanju? Kaj z venci okrašen kamen na grobu? Ali kaj koristi zliivanje čistega vina⁵⁰ na grob? Mar mislite, da kakšna kaplja pride do nas v Had? Kar se tiče žgalnih daritev, mislim, da tudi sami vidite, da najbolj hranljive dele, ki jih pripravite, odnese dim gor v nebo, ne da bi kakorkoli koristili nam spodaj; kar ostane, je prah, ki je neuporaben, razen če morda mislite, da se mi hranimo s pepelom.⁵¹ Plutonovo kraljestvo ni tako neposejano in neplodno niti nam ne primanjkuje asfodela, da bi morali dobivati hrano od vas. Pri Tizífonij⁵², že zdavnaj me je prišlo, ko ste takšne počeli in govorili, da

⁴⁸ Lukijanova izredno ostra ironija, ki se kljub temu ujema s podobami na grških vazah, ki karikirajo podobo Starosti (Γῆρας) kot posmeha vredno in groteskno. Grki poznajo tudi pregovor: »Kogar ljubijo bogovi, umre mlad«, kar pomeni, da ostane najbolj podoben bogovom, ki so večno mladi.

⁴⁹ Μνήμη, nagrobni spomenik, grob, je v grškem imaginariju neločljivo povezana z μνήμη, spominom.

⁵⁰ Daritev na grobu so izvajali tretji (τὰ τρίτα), deveti (τὰ ἕνατα) dan, po enem letu ter na nekaterih festivalih, da bi si pridobili naklonjenost mrtvih. V antičnih virih glede tretjega in devetega dne ni jasno, ali se šteje po smrti ali po pogrebu, vendar je verjetneje, da po smrti, torej daritev tretji dan sledi takoj po pogrebu. Nemešano, čisto vino se uporablja v pitnih daritvah, sicer Grki pijejo vino razredčeno z vodo. Pitje čistega vina pomeni v grškem imaginariju alkoholizem. Prizori ob grobu so pogosto uprizorjeni na vaznih podobah, predvsem na atenskih λέκθοι z belimi figurami.

⁵¹ Darovanje mrtvim ali ἐναγίσματα je vsebovalo mleko, med, vodo, vino, zeleno, πέλανον (mešanica žita, medu in olja) in κόλλυβα (prvi darovi pridelka in posušeno in sveže sadje); medeni kolač, Hom., *Il.* XXIII.170, *Od.* XI.27, A., *Or.* 115, *Pers.* 612; κόλλυβα: Thuc. 3.58.4. Čeprav je Solon prepovedal darovanje bika, so žrtvovali živali, in sicer ovce, jagenjčke, ptiče in sove, darovanje bika pa je bilo dovoljeno le izjemoma, npr. v čast umrlih v maratonski bitki, Thuc. 5.11, Plu., *Sol.* 9. Žrtve so ubili na ἐσχάρα, žrtveniku, tako da je kri lahko odtekla v zemljo, da bi pomirila duše umrlih, Paus. 10.4.7. Daritev je bila del pojedine za umrle, oblika daritve pa je bil popoln zažig ali holokavst: A., *Ch.* 483. Drage pojedine so bolj pogoste kasneje, čemur se posmehuje tudi Lukijan.

⁵² Bodisi gre za eno izmed Erinij ali za hčer Alkmájona in Mánto, hčer slavnega vidca Tejrezia. Vzgajala jo je Kreóntova žena v Korintu, dokler ni zrasla v prelepo mladen-

bi izbruhnil v gromozanski krohot, če mi tega ne bi preprečevale tančica in volnene niti, s katerimi ste mi zvezali čeljust. »⁵³

(20) »Komaj je dobro končal, ga je zagrnila smrt.«⁵⁴ Pri Zevsu, če bi se mrtvi obrnil proti njim in to rekel, medtem ko bi se opiral na komolec, mar mislite, da ne bi povedal po pravici? Vendar kljub temu nesrečniki kričite in kličete strokovnjaka za žalostinke, ki je zbral zglede starih nesreč in ki ga uporabljajo za soigralca⁵⁵ in zborovodjo pri neumnosti, da jim da znak za začetek žalostink.⁵⁶

(21) Kar se tiče žalostink, pri vseh prevladuje ista neumna navada. Kar se tiče pogreba, pa se razlikuje po ljudstvih: Grki truplo zažgejo, Perzijci pokopljejo, Indijci pokrijejo s steklom⁵⁷, Skiti pojedjo, Egipčani pa posušijo v soli.⁵⁸ Slednji - govorim o tem, kar se videl - posušenega mrtveca postavijo k skupnemu obedu in popivanju.⁵⁹ Kadar Egipčan potrebuje denar, mu v stiski pogosto priskočita na pomoč mrtvi brat ali oče, tako da služita kot porok.⁶⁰

ko, nakar jo je prodala v suženjstvo. Po naključju jo je kupil njen oče Alkmajon in skoraj imel incestno razmerje z njo, ko je ugotovil, da je njegova izginula hči. Ni jasno, v kakšni zvezi Lukijan uporablja Tizifono. Domnevamo lahko, da gre za norčevanje in morda intelektualni napor, ki ga Lukijan hoče izzvati.

⁵³ Gre za običajno tehniko priprave pokojnika, ki je splošno razširjena tudi pri drugih ljudstvih. Namen tega je, da se mrtvemu ne bi odprla usta, saj jih zaradi odrevenelosti trupla kasneje ne bi mogli več zapreti. Vez za čeljust je bila iz zlata, usnja ali tkanine. Pogosto jo lahko vidimo na pogrebnih podobah.

⁵⁴ Hom., *Il.* XVI.502, epizoda Sarpédona in Pátrokla, ki v boju smrtno rani Sarpedona. Pred tem Sarpedon prosi Patrokla, naj spodbudi njegove može k boju za njegovo truplo, saj bi bila sramota, če bi se njegovega orožja polastil kak Ahajec.

⁵⁵ Najeti žalovalci oziroma naricalci, naricalke, so običajno tujci, ne sorodniki, tako imenovani profesionalni žalovalci, ki naj bi pomagali žalujočim, da gredo skozi stopnje žalovanja. Lukijan pravi *συναγωνίζεσθαι*, to je cinična oznaka obredne funkcije »strokovnjakov« oziroma sofistov za žalovanje: žalovalci tekmujejo v prikazovanju žalosti, kar lahko povežemo tudi z Lukijanovim primerjanjem tehnik žalovanja z uprizarjanjem tragedije.

⁵⁶ Naricalke obredno kričijo *αἰᾶι*, ajaj oziroma ojoj, in *ἐλελεῦ*, primerjaj s srb. *lele*, ki je hkrati krik žalovanja in bojni krik, s katerim so poskušali sovražniku nagnati strah v kosti. Lukijan se norčuje iz spuščanja čudnih glasov, krikov, za kar potrebujejo celo horega, ki je strokovnjak za žalostinke.

⁵⁷ Hdt., 3.24. Prozorni material je verjetno steklo.

⁵⁸ Gre za mumificiranje. Heródot opiše postopek v 2.86-88. Herodot navaja cel niz »čudnih« navad pogrebne obreda, npr. Indijci jedo pokojne, Hdt. 3.99, ki Grkom omogočajo, da opredelijo barbare oz. tujce za »čudne« in »nenormalne« v odnosu na grške šege in navade. Použitje mrtvih sorodnikov učinkuje na poslušalca oziroma bralca grozljivo in hkrati na podlagi inverzije utrjuje podobo o samem sebi.

⁵⁹ V nasprotju z Grki po Lukijanovem pripovedovanju Egipčani ne poznajo separacije oz. ločitve sveta mrtvih in živih, ki je uprizorjena v pogrebnem obredu in je v grški kulturi nujna.

⁶⁰ Truplo pri Egipčanih velja za vrednost, ki lahko služi za jamstvo, poroštvo ali zastavo. Gre za predpravno in predmonetarno predstavo.

(22) Kar se tiče grobnih gomil, piramid, nagrobnikov in nagrobnih napisov, ki zdržijo kratek čas, mar niso nepotrebni in podobni otroškim igricam?

(23) Nekateri so prirejali celo tekmovanja⁶¹ in imeli pogrebne govore ob spomenikih⁶², kot da bi zagovarjali mrtvega ali pričali v njegovem imenu pred sodniki v podzemlju.⁶³

(24) Ob vsem tem je tudi pogrebna pojedina⁶⁴, kamor pridejo sorodniki in tolažijo starše umrlega in jih nagovarjajo, naj jedo. Pri Zevsu, ni jih težko prisiliti, saj se že tri dni⁶⁵ zapored postijo. »Do kdaj ga bomo objokovali? Pusti duhove umrlega, naj počivajo v miru!⁶⁶ Če pa si se kljub temu odločil, da boš nadaljeval jok, ravno zato ne smeš biti brez hrane, da bi se pokazal enakovrednega svoji veliki bolečini.«⁶⁷ In potem vsak recitira dva Homerjeva verza:

«Saj lepolasa še Níoba - ni pozabila na hrano,«⁶⁸ in »Lačnim nikakor ni moč Ahajcem jokati za padlim.«⁶⁹

⁶¹ Verjetno aluzija na pogrebne igre za Pátrokla v *Iliadi*, XXIII.257 do konca, ki veljajo za izvor vseh religiozno-športnih festivalov v Grčiji, tudi olimpiade.

⁶² *Επιτάφιος λόγος*, nagrobni govor (v Rimu *laudatio funebris*) je kot način javne komunikacije in utrjevanja identitete igral pomembno vlogo predvsem v času atenske demokracije. Najbolj znan je Pêriklov govor pri Tukididu, II.35-46. Pogrebni govor je izvirna atenska institucija, z njim je polis izkazala čast padlim v korist kolektiva. V nasprotju z urejanjem trupla in žalovanjem, ki je ženska institucija, je pogrebni govor izključno moška institucija, ki jo zaznamuje retorična sposobnost.

⁶³ Predvsem Atenci so znani kot veliki pravdarji. Lahko domnevamo, da gre za preslikavo institucije sodišča iz sveta živih v svet mrtvih.

⁶⁴ *Περίδειπνον*, pogrebno pojedino so v najstarejšem obdobju pripravili in použili pri grobu. Kasneje ime ostane enako, vendar jedo v hiši po pogrebu, Hom., *Il.* XXIV.801-803, Plut., *Quaest. graec.* 296F, kjer počastijo spomin na pokojnika, vendar ga nikakor ne smejo omeniti. Pojedina pri grobu je namenjena le žalovalcem, ki niso pripadniki družine. Člani družine so omadeževani s smrtjo, zato se morajo prej očistiti.

⁶⁵ Pogrebna procesija ali *ἐκφορά* je bila običajno tretji dan po smrti.

⁶⁶ Formulaični izraz, ki so ga Grki izrekli mrtvemu v spomin. V slovenščini bi lahko našli vzporednico v »počivaj v miru«.

⁶⁷ Lukijan se morda norčuje iz Ahilovega žalovanja za Patroklom, ko zavrača vso hrano in pijačo, Hom., *Il.* 305-308.

⁶⁸ Hom., *Il.* XXIV.602 (prev. A. Sovrè). Níoba, Tántalova hči in Pélopsova sestra, ki je bila kaznovana zaradi pretirane Źβελς, ošabnosti, napuha, ki je eno od osnovnih gonil tragičnega dogajanja. Nioba je razžalila Léto, mater Artémide in Apólona, o njej je rekla, da ima samo dva otroka ter da je sama Nioba s številnim potomstvom boljša od nje. Za kazen ji je Apolon v enem dnevu z lokom ubil vse sinove, Artemida pa vse hčere. Po nekaterih pričevanjih sta preživila dva, tako da se je Nioba izenačila z Leto. Oče otrok se je ubil, Nioba pa je zblaznela od samoočitanja. Nenehno je jokala in prosila Zevsu, naj jo spremeni v kamen. Zevs ji je željo izpolnil. Najbolj znano obdelavo najdemo pri Ovidu v *Metamorfozah*.

⁶⁹ Hom., *Il.* XIX.225 (prev. A. Sovrè). Gre za intervencijo Odiseja, ki v svoji pregovorni preudarnosti poskuša prepričati žalujoče, naj se začnejo obnašati »racionalno«

In tako začnejo jesti, sprva se še sramujejo, ker se bojijo, da bo videti, da kljub smrti najdražje osebe še vedno podlegajo človeškim strastem.

Če pogledaš, boš odkril te in še mnoge druge posmeha vredne stvari, ki jih počnejo, ko nekdo umre, ker večina ljudi misli, da je smrt najhujše zlo.⁷⁰

in osredotočijo svojo bolečino in bes na sovražnika in ne na lastno telo, kajti slednje bi bilo lahko v vojni pogubno.

⁷⁰ V grškem imaginariju velja smrt za najhujše zlo, čeprav zahodnoevropska tradicija pod vplivom filozofske spekulacije in predvsem židovsko-krščanske religije poskuša relativizirati grško mentaliteto pred obličjem smrti. Arist., *EN* 1115a, 25-26: »Najbolj grozna od vsega je smrt; smrt je konec in zdi se, da za mrtvega več ne obstajata niti dobro niti zlo.« E., *IA*, 1250-1252: »Ljudem je najslajše gledati svetlobo,/ smrt je nič: neumen je tisti,/ ki hoče umreti. Bolje je slabo živeti kot lepo umreti.«